

Odnos prema zemlji i percepcije statusa i zanimanja poljoprivrednika

(Rezultati istraživanja)*

Dr. Mirko Martić

SELJAK I ZEMLJA

U tradicionalnim seljačkim društvima zemlja je oduvijek predstavljala jedinstveno i izuzetno dobro, bez ekvivalenta.

Sve agrarne civilizacije pripisivale su joj najvišu vrijednost, a njeno posjedovanje putem nasljeđivanja od oca na sina — našlo je svoj izraz u stoljećima oblikovanoj vlasničkoj psihologiji seljaka: zemlju treba čuvati i stalno održavati, a ne prometati je i otuđivati, jer jedino ona omogućuje život seljačke obitelji kroz generacije.

U klasičnim opisima tipa idealnog seljaka, kako ističe H. Mendras, napominje se da je pripisivanje čuvstvene i mistične vrijednosti zemlji karakterističan stav seljaka u cijelom svijetu.¹ Pozivajući se na prastaro mesopotamijsko pravo koje na simboličan način bijaše kodificiralo ovu nerazdvojnu povezanost između zemlje i njezina posjednika; Mendras navodi kako se tu »u neku ruku radilo o srodstvenoj vezi koju nitko nije imao pravo da raskine. Naslijede bijaše član obitelji. Ako bi iznimne okolnosti zahtijevale prijenos posjedovanja zemljišta, pravno umijeće dopuštalo je da se ne prekrši princip i da se ne raskine veza: grumen njive bio je bačen u rijeku i, rastvorivši se u njoj, učinio je da njiva simbolično iščezne; tako je kupac

* Ovaj prilog autora tematski je povezan s njegovim prilogom što smo ga objavili u prethodnom broju našeg časopisa, pod naslovom *Akceptiranje promjena i prisustvo tradicije u svijesti i ponašanju poljoprivrednika*. Za jedan od narednih brojeva Redakcija je pripremila i treći prilog ovoga autora, s namjerom da zainteresiranom čitaocu prezentira što je moguće cjelovitiji okvir provedenih ispitivanja o stavovima i promjenama u sistemu vrednota naše seoske populacije. (Primjedba Redakcije)

¹ Henri Mendras: *La fin des paysans*, Paris, 1967. Prema autoru, jedini izuzetak u tom pogledu nalazimo kod mediteranskog seljaka, bilo da je on latinskog, helenskog ili arapskog porijekla. Navodeći primjer sirijskog seljaka, autor se poziva na J. Weulerssea: »Ljubav i trud su jednako nedostajali sirijskoj zemlji; felah je, bez sumnje, obrađuje, ali kao protiv svoje volje, nesposoban da u njenoj obradi vidi išta drugo do neposredne potrebe; on radi za sebe a ne za svoju zemlju; on ne osjeća da ga ona nadilazi i da ga produbljuje . . . Istinu govoreći, malo seljačkih populacija pokazuje takvu nemoć osjetila za zemlju, kao i paradoksalni prezir za stvari zemlje«. Citirajući mišljenje J. Pitt-Riversa — »da odsustvo mističnog stava u odnosu na zemlju odaje sistem vrijednosti jedne populacije koja živi u gradu, odakle izlazi da obrađuje zemlju, ali bez da je voli«, autor zaključuje da »je već urbanizirani poljodjelac mediteranskog okruga imao racionalnu i ekonomsku viziju svog polja, koju računovođa i ekonomist nastoje da utuvc u glavu današnjim poljodjelicima, a to je kapital, sredstvo proizvodnje i ništa više«. (H. Mendras, *La fin des paysans*, p. 69.)

Veoma zanimljiva razmatranja u vezi s ovim urbaniziranim poljodjelicima i tzv. »seljačkim gradovima« u okvirima tradicionalne poljoprivrede mediteranskog područja, čitalac može naći u knjizi: Corrado Barberis, *Sociologia rurale*, Bologna, 1965.

preuzimao u posjed djevičansku zemlju koja, fiktivno, nije pripadala nikome«. Mendras dalje kaže: »Dakle, seljak je duboko uvjeren da je njegovo polje jedinstveno, budući da ga jedino on poznaje, voli i posjeduje. Poznavanje, ljubav i posjedovanje su nerazdruživi. Čak kad se poljodjelac ponaša na racionalan i ekonomski način prema zemlji-kapitalu, on jednako zadržava difuzna i duboka čuvstva prema zemljištu kojeg on intimno poistovjećuje s obitelji i sa svojim zanatom, pa dakle i sa samim sobom. Može se misliti da su ova čuvstva velikim dijelom proizvod jedne historijske situacije na putu iščezavanja, na kojem će još neko vrijeme ostati da žive. Ona su uostalom već oborena kroz ideologiju što je nova generacija poljodjelaca upravo kuje. Mladi žele da obrađivači budu oslobođeni vlasništva zemlje, te da se od strane poljodjelaca, javnih vlasti i kapitalista ona promatra jedino kao faktor proizvodnje».²

Ljubav prema zemlji — ta bezbroj puta ponavljana literarna tema — bez sumnje ima svoju socijalnu i historijsku podlogu. Čitav ekonomski, socijalni i pravno-politički sistem, u čijem je krilu egzistirala autarhična seljačka privreda sa svojim tradicionalnim i nepromjenljivim tehnikama, davao je zemlji visoku vrijednost. Pojam gospodarstva, obiteljskog imanja, bijaše prije svega sinonim za tlo, za obradivo zemljište, u čijem je posjedovanju seljak vidio temelj svoje lične i socijalne neovisnosti. Sigurno je, međutim, da je kroz generacije seljačke obitelji neprekidan rad na istom komadu zemlje, na jednoj te istoj njivi, sa svoje strane samo još doprinio ovoj valorizaciji i dao joj svoju čuvstvenu obojenost i sentimentalnu prizvuk.

Tako se u naznačenoj historijskoj projekciji »seljačko čuvstvo« za zemlju pokazuje kao sekundarno, to jest kao epifenomen realno socijalne podloge na kojoj je izrastao i čijom promjenom i sam treba da iščezne.

U okvirima našeg istraživanja pokušali smo ovu posljednju tvrdnju na neki način i verificirati. Naime, zanimalo nas je u kojoj je mjeri ovaj »sentimentalni aspekt« odnosa seljaka prema zemlji prisutan među današnjim poljoprivrednicima, s obzirom na bitno izmijenjene opće socijalne, pravno-političke i ekonomske pretpostavke koje determiniraju položaj seljačkog gospodarstva u našem poslijeratnom razvitku.

Nekoliko pojedinačnih rezultata koji su izloženi u okviru ovoga odjeljka mogu poslužiti samo kao gruba polazna orijentacija za jedan kompleksniji i sistematski pristup ovoj zanimljivoj temi koja do sada nije bila predmet socioloških i socijalno-psiholoških ispitivanja u nas.

Kao jedan od indikatora općeg stava anketiranih starješina domaćinstva prema zemlji poslužili su nam njihovi odgovori u vezi s pitanjem o prodaji vlastite zemlje.

Tabela 1

Ako bi vam danas netko ponudio povoljnu cijenu za vašu zemlju, da li biste se odlučili da je prodate?

Modaliteti odgovora	Total N = 298	Veličina gospodarstva			Naselja			
		do 2 ha N = 181	2—5 ha N = 81	5 ha N = 36	Vođinci N = 88	Filip-Jakov N = 60	Kučan N = 49	Babin Potok N = 101
Da	25,2	22,1	29,6	30,6	12,5	15,0	29,7	49,0
Ne	74,8	77,9	70,4	69,4	87,5	85,0	70,3	51,0

² Henri Mendras, *La fin des paysans*, pp. 68, 70, 71.

Prema ukupnoj distribuciji odgovora vidi se da svaki četvrti ispitanik izražava spremnost da pod spomenutim okolnostima proda svoju zemlju, dok ostala trojica izražavaju suprotne stavove.

Međutim, specifikacija ovoga početnoga opisa situacije prema obilježjima naselja i veličini gospodarstva anketiranih otkriva zanimljiva odstupanja. Ona su osobito naglašena u konfiguraciji odgovora prema ispitivanim seoskim naseljima u kojima se broj ispitanika, spremnih da otuđe vlastitu zemlju, kreće između svakog osmog (12,5%) i svakog drugog starješine domaćinstva (49,0%). No slabije su izražene razlike u odgovorima s obzirom na veličinu gospodarstva anketiranih, ali je zanimljiva opća tendencija da su starješine s najmanjim posjedom najmanje sklone prodaji vlastite zemlje, i obrnuto.

Distribucija odgovora prema tipu gospodarstva — poljoprivredna-mješovita — ne otkriva nikakve razlike među skupinama dok su odstupanja prema obilježju zanimanja ispitanika dosta uočljiva. Podaci u drugoj tabeli pokazuju da se amplituda varijacija za skupinu potvrdnih odgovora kreće između 11,8% i 32,0%.

Tabela 2

Distribucija odgovora prema tipu gospodarstva u vezi s otuđivanjem zemlje

Modaliteti odgovora	Total N = 298	Zanimanje anketiranih starješina						
		Poljo-privrednik N = 134	Poljo-privr. radnik N = 16	Radnik izvan polj. N = 50	Službenik N = 17	Penzioner N = 45	Domaćica N = 25	Obrtnik N = 11
Da	25,2	21,6	25,0	32,0	11,8	31,4	28,0	27,3
Ne	74,8	78,4	75,0	68,0	88,2	68,9	72,0	72,7

$$(\chi^2 = 4,662 > P = 0,10; DF = 6; C = 0,123)$$

Premda su dobivene vrijednosti hi-kvadrata ispod nivoa signifikantnosti $P = 0,10$, i zbog toga ne dozvoljavaju neka pouzdanija tumačenja prikazanih odstupanja, razlike među pojedinim kategorijama zanimanja kao da su u skladu s logičnim očekivanjima. Ovo se prije svega odnosi na prve tri kategorije zanimanja, koje su ujedno i najzanimljivije.

Iz tabele je naime vidljivo da relativno najveće protivljenje otuđivanju zemlje pokazuju starješine — čisti poljoprivrednici, a najmanje starješine — čisti radnici, dok se poljoprivredni radnici nalaze između ovih dviju skupina. Ovaj redoslijed bez sumnje izražava različit stupanj stvarne vezanosti za zemlju, to jest različitu zavisnost spomenutih kategorija od onoga dijela porodičnog dohotka što se ostvaruje radom na vlastitom gazdinstvu.

Između ostalih kategorija zanimanja, pažnju privlače starješine — službenici s izrazito niskim procentom pozitivnih odgovora, što vjerojatno treba pripisati slučajnim odstupanjima, a ne i njihovoj čvršćoj vezanosti za zemlju koja bi ih izdvajala od ostalih skupina.

Na kraju je zanimljivo spomenuti da i životna dob ispitanika također predstavlja varijablu sa stanovitim sposobnošću diskriminacije, makar utvrđene razlike među starosnim skupinama nisu i statistički značajne.

Iz podataka u tabeli 3a vidi se da se među ispitanicima starijim od 40 godina češće nalaze pojedinci koji su spremni prodati svoju zemlju, nego što je to slučaj među ispitanicima mlađima od 40 godina.

Tabela 3a

*Spremnost da se otuđi vlastita zemlja — prema životnoj dobi anketiranih
(Za ukupan uzorak)*

	Do 40 g. starosti	Preko 40 g. starosti	Total
Da	20,0	80,0	100,0
	<u>15</u>	<u>60</u>	<u>75</u>
	20,3	26,8	25,2
Ne	26,5	73,5	100,0
	<u>59</u>	<u>164</u>	<u>223</u>
	79,7	73,2	74,8
Total	24,8	75,2	100,0
	<u>74</u>	<u>224</u>	<u>298</u>
	100,0	100,0	100,0

($\chi^2 = 1,293$; $P = 0,10$; $DF = 1$; $C = 0,064$)

Uvođenjem obilježja zanimanja kao testne varijable, pokazuje se da takav odnos vrijedi samo za skupinu čistih poljoprivrednika, ali ne i za skupinu starješina domaćinstva u statusu radnika (v. tabele 3b i 3c). U prvoj skupini zemlju bi prodao svaki četvrti ispitanik iznad 40 godina starosti, nasuprot svakom osmom ispitaniku ispod ove starosne granice (23,6 : 12,5%), dok su u skupini radnika obje starosne grupe gotovo podjednako zastupljene, i to u značajno većem procentu — 29,4 : 31,2%.

Okolnost da među čistim poljoprivrednicima, spremnim da prodaju svoju zemlju, nalazimo skoro dva puta manje pojedinaca iz mlađe dobne grupe, teško bi se mogla protumačiti njihovom čvršćom vezanošću za zemlju u odnosu na starije ispitanike, pogotovo ako je riječ o razlozima više emotivne prirode. Prije bi se moglo pretpostaviti da su u pitanju izvjesni činioци iz reda objektivnih i psiholoških varijabli, koji se uzajamno dopunjuju.

Tabela 3b

*Spremnost da se otuđi zemlja
(Za skupinu starješina — poljoprivrednika)*

	Do 40 g. starosti	Preko 40 g. starosti	Total
Da	10,3	89,7	100,0
	<u>3</u>	<u>26</u>	<u>29</u>
	12,5	23,6	21,6
Ne	20,0	80,0	100,0
	<u>21</u>	<u>84</u>	<u>105</u>
	87,5	76,4	78,4
Total	17,9	82,1	100,0
	<u>24</u>	<u>110</u>	<u>134</u>
	180,0	100,0	100,0

($\chi^2 = 1,403$; $P = 0,10$; $DF = 1$; $C = 0,104$)

Tabela 3c

*Spremnost da se otuđi zemlja
(Za skupinu starješina — radnika)*

	Do 40 g. starosti	Preko 40 g. starosti	Total
Da	50,0	50,0	100,0
	<u>10</u>	<u>10</u>	<u>20</u>
	31,2	29,4	30,3
Ne	47,8	52,2	100,0
	<u>22</u>	<u>24</u>	<u>46</u>
	68,8	70,6	69,7
Total	48,5	51,5	100,0
	<u>32</u>	<u>34</u>	<u>66</u>
	100,0	100,0	100,0

($\chi^2 = 0,021$; $P = 0,10$; $DF = 1$; $C = 0,017$)

S jedne strane ograničene mogućnosti i perspektive zapošljavanja pojedinih članova obitelji izvan vlastitog gazdinstva, a time i ostvarenja bilo kakvih dopunskih prihoda, vjerojatno kod mnogih pojedinaca učvršćuje uvjerenje da je zemlja »jedini siguran izvor opstanka« i da »ukoliko se ona proda, novac začas ode«. (Među anketiranim iz skupine poljoprivrednika mlađih od 40 godina, oko 80% su starješine čistih poljoprivrednih domaćinstava!) Gledano s psihološke strane, takvo uvjerenje mlađih osoba, koje su u naponu radne sposobnosti, vjerojatno je češće nego kod starijih i to zbog njihova većeg samopouzdanja i osjećaja da se »od zemlje dade živjeti ako se dobro radi«.

Prikazani podaci, promatrani sami za sebe, ništa određeno ne kazuju o razlozima i motivima koji se mogu skrivati iza odgovora pojedinaca, niti o vrijednosnoj orijentaciji njihova stava prema zemlji. Bilo bi stoga odveć komotno rasuđivanje koje bi u verbalno izraženoj spremnosti poljoprivrednika da otuđi svoju zemlju, našlo dovoljno dokaza o iščezavanju jedne tradicionalne vrijednosti u njegovoj intimnoj svijesti. Međutim, ni odbijanje pojedinaca da prodaju svoju zemlju nipošto ne znači da je kod njih racionalno ponašanje ustupilo mjesto čuvstvenim pobudama i više sentimentalnim razlozima.

Pogledajmo kakve razloge iznose sami ispitanici u prilog svojim stavovima. Njihova obrazloženja omogućit će da makar i posrednim putem pokušamo zaključivati da postoje određeni motivi i latentne vrijednosti kojima su nošeni odgovori pojedinaca.

*Skupina ispitanika koja bi prodala zemlju (25,2%),
obrazlaže takvu odluku sljedećim razlozima:*

- a) odgovori tipa: odseliti, preselite se u grad, potražiti posao, potražiti nešto bolje, živjeti bolje — 25,4%;
- b) odgovori tipa: ne može obrađivati zemlju, nema radnu snagu, slaba zemlja, veliki porez — 24,0%;
- c) odgovori tipa: želim osigurati djeci budućnost, želim omogućiti školovanje djeci, došao bih bliže djeci, i sl. — 14,7%;
- d) ostali odgovori i slučajevi b. o. — 36,0%.

U skupini onih koji odbijaju prodaje zemlje (74,8%), obrazloženja su slijedeća:

a) odgovori tipa: zemlja je jedini izvor prihoda, nema se drugih uvjeta za život, i sl. («Zemlja nam je jedini izvor prihoda: od toga živimo; ne mogu bez zemlje živjeti, jer nemam nikakvih drugih uslova; nemam obezbijeden život») — 48,0%;

b) odgovori tipa: nema drugo zanimanje, nesigurnost posla-zaposlenja, i sl. («Nemam drugog zanata; nemam drugo što raditi; prilike su takve da čovjek nije siguran u posao; nemam gdje raditi») — 11,2%;

c) odgovori koji impliciraju više sentimentalne veze prema zemlji i brigu za djecu («Volim svoju zemlju; ne bih prodao zemlju za život svoj, jer sam zemljoradnik; čovjek-zemljoradnik ne smije zemlju prodati, to je u krvi čovjeka; za nikakve pare — od čega bi živjeli sin i unuk; može trebati djeci») i sl. — 21,5%;

d) nema zemlje, te nema ni određeno mišljenje — 14,3%;

e) ostali odgovori i slučajevi b. o. — 4,9%.

Razlozi što ih u prilog vlastite zemlje najčešće navode ispitanici prve skupine, otkrivaju prisustvo onih motivacijskih faktora za koje se općenito smatra da imaju odlučujuću ulogu u procesu deagrarizacije i ruralnog eksodusa u nas: s jedne strane nepovoljni radni i životni uvjeti mnogih poljoprivrednika i njihovih obitelji — koji ih trajno održavaju na rubu egzistencijalnog minimuma, i u isto vrijeme privlačno djelovanje gradskog načina života i »gradskih« zanimanja.

Međutim, i onda kada odbacuju pretpostavku o napuštanju svoje zemlje, većina ispitanika koja pripada ovoj skupini obrazlaže takav svoj stav postojećim objektivnim okolnostima: nemogućnošću da ostvari drugačije uvjete egzistencije koji bi se zasnivali na radu izvan vlastitog gazdinstva.

Tabela 4

Za jednu staru osobu, čija su djeca odselila u grad, što je najbolje da uradi sa svojim imanjem?

N = 298	
Modaliteti odgovora	%
1) Dati državi, društvu, zajednici. Dati državi (društvu), a ona njemu uzdržavanje (penziju). Dati državi zemlju i otići u starački dom	25,2
2) Predati zemlju zadruzi (i primati rentu, odnosno penziju). Dati zemlju u zakup, odnosno zadruzi uz rentu	16,4
3) Prodati zemlju. Prodati zemlju i od toga živjeti. Prodati zemlju i dati novac u banku, odnosno otići djeci — otići u grad	23,5
4) Dati onome tko će ga izdržavati. Dati na »komenciju« (tj. dati imanje nekoj osobi koja će ga uzdržavati i kojoj će kasnije pripasti imanje)	20,5
5) Dati, ostaviti imanje, djeci (rodbini), a ona da ga izdržavaju	6,0
6) Ostati na imanju do smrti. Da se radi ili da ostane ledina. Ostati na njemu dok može, a kasnije mora nekome ostati. Ne bih ga prodavao	3,7
7) Ne zna, ne može dati odgovor	3,0
8) Sve što nije kodirano naprijed	1,7
Ukupno	100,0

U tom pogledu svakako je zanimljivo spomenuti da svaki peti ispitanik iz ove skupine navodi razloge koji upućuju na više sentimentalnog odnosa prema zemlji, uključujući tu i brigu za potomstvo (21,5% slučajeva).

Da je ova emocionalna vezanost za zemlju svojstvena tek malom broju ispitanika, može se posredno zaključiti i na osnovi njihovih odgovora u vezi sa sljedećim pitanjem: *Za jednu staru osobu — čija su djeca odselila u grad — što je najbolje da uradi sa svojim imanjem?*

Premda samo pitanje sadrži drugačiji smisao i usmjerenost u odnosu na prethodno, s razlogom bi se moglo očekivati da će i u ovom slučaju čuvstveno obojeni stavovi pojedinaca prema zemlji naći mogućnosti da se izraze, makar i s manjom učestalošću zbog postavljenih okvira referencije. Iz podataka u tabeli 4 vidi se da broj takvih pojedinaca dosiže jedva 10%.

»Ostaviti imanje djeci« ili »Ostati i raditi na zemlji do smrti« — to je i ovoga puta lajtmotiv malobrojne grupe ispitanika čija se »seljačka čuvstva« suprotstavljaju racionalnijem ponašanju. Ili su možda takva čuvstva samo subjektivan izraz posebnoga stanja kod kojega racionalno ekonomsko ponašanje još uvijek ne nalazi neophodne uvjete za svoju afirmaciju.

PERCEPCIJE STATUSA I ZANIMANJA POLJOPRIVREDNIKA

Za tradicionalnog seljaka pojam zemlje sadrži više vrijednosti. Za nje ga taj pojam evocira ne samo tlo kojega obrađuje, i gospodarstvo koje osigurava egzistenciju njegovoj obitelji, već u isto vrijeme i zanimanje koje obavlja, te položaj što ga zauzima u odnosu na druge slojeve i profesije u globalnom društvu. Ovo saznanje upućuje istraživača da u svakoj dubljoj promjeni vrijednosnog stava prema zemlji pokuša otkriti jednu širu lepezu izmijenjenih vrijednosti i shvatanja, koja se podjednako odnose na područje rada i zanimanja današnjeg poljoprivrednika, kao i na njegov ekonomski i općedruštveni položaj.

U ovom su odjeljku prikazani djelomični rezultati ispitivanja anketiranih starješina domaćinstava u vezi s njihovim mišljenjima i predodžbama o socio-profesionalnom statusu poljoprivrednika, te obilježjima vlastitog zanimanja i profesionalnoj budućnosti potomaka.

Prvo pitanje koje im je upućeno odnosilo se na evaluaciju poljoprivrednog zanimanja u usporedbi sa zanimanjem industrijskog radnika: *Ako se uspoređi život i rad jednoga poljoprivrednika i jednoga fabričkog radnika, što mislite koje su dobre a koje loše strane ovih dvaju zanimanja?*

U navedenoj formulaciji namjerno je odabrano radničko zanimanje, s obzirom na to da je ono na ljestvici profesionalne pokretljivosti i socijalne promocije poljoprivrednika njima najbliže i najbolje poznato. Nadalje se vodilo računa o tome da kod ovakvih usporednih pitanja — posebno kada je riječ o vrijednosnom prosuđivanju — ljudi iznose svoje sudove u pojmovima relativne vrijednosti, a ne u pojmovima apsolutnog pretpostavljanja (zbog čega smo i uveli alternativu: *dobre i loše strane ovih dvaju zanimanja*). Uvođenjem ovoga alternativnog pristupa u odnošajni okvir samoga pitanja (dobre — loše strane, radnik — poljoprivrednik), nastojali smo osigurati takav uvid u odgovore ispitanika koji bi omogućio, i opet na osnovi poređenja, da pokušamo utvrditi izvjesne središnje točke privlačnosti i odbojnosti svakoga od ovih zanimanja — kako se oni javljaju u svijesti današnjeg poljoprivrednika.

Rezultati ispitivanja sažeto su prikazani u tabelama 5, 6, 7 i 8. Pored sumarnih distribucija odgovora, za svako pitanje navedene su još i distribucije prema obilježju zanimanja anketiranih starješina, kojeg smo u ovom slučaju smatrali najrelevantnijim.

Zadržimo se, za početak, na percepcijama *dobrih strana zanimanja fabričkih radnika*.

Prema podacima iz tabele 5 vidi se da većina anketiranih svoje predodžbe o radniku i o pogodnostima njegova zanimanja vezuju uz sigurnost i stalnost prihoda odnosno zaposlenja, i općenito uz sigurnost životne egzistencije. Ovima pripada čak 53% ispitanika — što predstavlja podatak kojega je jedva potrebno komentirati ako se ima na umu izuzetna važnost što je čovjek sa sela pridaje ovom elementarnom osjećaju sigurnosti. Njihovi odgovori ukazuju na prisustvo jednoga motivacionoga faktora koji (češće od drugih) upravlja poglede mnogih poljoprivrednika prema gradu i gradskoj industriji: »Osiguran mu je život; ima redovitu platu; sigurnu zaradu; ima stalan posao i osiguranu penziju« i sl.

Prema logičnim očekivanjima, najveći postotak takvih odgovora nalazi-mo kod starješina koje su po zanimanju poljoprivrednici (57,5), dok je njihova zastupljenost znatno manja kod starješina-radnika zaposlenih izvan poljoprivrede (44,0), a najmanje u grupi poljoprivrednih radnika (37,5). Ostala zanimanja — penzioneri, domaćice i dr., nisu posebno navedena, jer njihove odgovore u ovom slučaju nismo smatrali naročito zanimljivim.

Po učestalosti na drugo mjesto dolaze odgovori iz kojih se vidi da je određenost radnog vremena, odnosno duljina njegova trajanja, također vrlo cijenjena osobina radničkog zanimanja: »Radi samo osam sati; kraće radno vrijeme; određeno radno vrijeme; ima više slobodnog vremena; manje se radi a bolje živi« i sl.

Ustvari svaki četvrti ispitanik doživljava posao radnika upravo kroz ovu njegovu »dobru stranu«, pri čemu su razlike među naprijed spomenutim skupinama sasvim beznačajne (26,1%, 24,0% i 25,0%).

Ne zadržavajući se na preostalim kategorijama odgovora zbog njihove relativno slabe zastupljenosti, prethodne ćemo odgovore na neki način dovesti u vezu s odgovorima na pitanje o *lošim stranama zanimanja jednoga poljoprivrednika*.

Naime, ako bi se moglo govoriti o sklonosti pojedinca da u položaju drugih najprije zapaža one prednosti i pozitivne osobine koje njemu samom najviše nedostaju, za očekivati je da će i reakcije naših ispitanika vis à vis »loših strana« poljoprivrednog zanimanja biti u izvjesnom skladu s takvom logikom. Iz podataka prikazanih u tabeli 8 lako se daje zaključiti da se njihovim odgovorima i ovoga puta kreću u istim ili sličnim tematskim okvirima kao i kod prethodnog pitanja (dobre strane radničkog zanimanja) — samo, naravno, s drugačijim preokupacijama. Jednom su to, u cjelini uzevši, nesigurni i slabi egzistencijalni uvjeti poljoprivrednika, drugi put opet nepostojanje određenog radnog vremena i, s tim povezan, težak i naporan rad na zemlji.

Prvoj skupini — koja obuhvaća kategorije odgovora pod a, b i c, u spomenutoj tabeli sa ukupnom zastupljenošću od 52,0% slučajeva — pripadaju odgovori slijedećeg tipa: »Slaba zarada; manji su prihodi; teško se dolazi do novca; nesigurnost prinosa; slab urod; izložen riziku od suše i nevremena; ne može prodati svoje proizvode; nije osiguran za starost; malo zemlje; nije siguran život« i sl.

Odgovori druge skupine obuhvaćaju 34,2% slučajeva i svode se najčešće na navedene primjere: »Radi se od jutra do sutra; radi se 10, 12 i više sati dnevno; nema slobodnog vremena; nije određeno radno vrijeme; puno radiš, a malo koristi; težak posao, a više puta uzaludan«.

Usporede li se na kraju ove dvije skupine odgovora s respektivnim skupinama kod prethodnog pitanja (dobre strane radničkog zanimanja), pokazat će se da među njima postoji velika podudarnost u pogledu procen- tualne učestalosti slučajeva.

Ispitanici navode	Sigurnost životnih uvjeta	Radno vrijeme (uvjeti rada)
Kao »dobre« strane zanimanja radnika	53,5%	29,2%
Kao »loše« strane zanimanja poljoprivrednika	52,0%	34,2%

Ovakva podudarnost u koncentraciji analognih odgovora (analognih u smislu istovrsnog objekta percepcije) ostaje važiti i onda kada se rezultati promatraju prema profesionalnom obilježju ispitanika.

Kod navođenja *dobrih strana zanimanja poljoprivrednika*, odgovori ispitanika koncentriraju se oko dviju središnjih tema: autonomije u radu i raspoređivanju radnog vremena, te raspolaganja vlastitim proizvodima koji ga čine neovisnim o tržišnim uvjetima snabdijevanja neophodnim životnim namirnicama. U prvom su slučaju najčešći odgovori: »Svoj je gospodar; radi kad hoće i ustaje kad hoće; radi ljeti, zimi se odmara; dobro je to što nije vezan za radno vrijeme kao onaj u tvornici; ima veću slobodu u radu; nije vezan ni za što« i sl. (28,2% slučajeva), dok su uz drugu skupinu problema zabilježeni ovi odgovori: »Ima dosta svega i ne mora ništa kupovati; ne mora ići na pijacu; kad je godina dobra, ima dosta svega; siguran prihod; ima svega ako ima dosta zemlje; kad radimo, dobri smo« i sl. (38,9% slučajeva).

Obje navedene skupine odgovora podjednako su karakteristične i zanimljive, s obzirom na to da upućuju na neke tipične vrednote i obilježja tradicionalne seljačke kulture u domeni rada i proizvodnje.

Odgovori tipa: »*ima dosta svega i ne mora ništa kupovati, ima svega kad ima dosta zemlje*«, evociraju dobro poznate crte ruralnog mentaliteta: samodovoljnost i vlasničku psihologiju, to jest orijentaciju na posjedovanje zemlje i stvaranje vlastitih resursa.

S druge strane, izjave kao što su: »*radi kad hoće, ustaje kad hoće; nije vezan za vrijeme; radi ljeti, zimi se odmara; svoj je gospodar*«, istovremeno upućuje na naglašenu težnju tradicionalnog seljaka da bude nezavisan od vanjskog svijeta, kao i da bude gospodar korišćenja svoga vremena.

Osobito je ova posljednja značajka zanimljiva za ruralnog sociologa, jer ga upućuje na specifičnosti jednoga vremenskog ritma koji upravlja životom i radom poljoprivrednika.

Ovdje se, naravno, nema potrebe detaljnije zadržavati na isticanju manje-više poznatih razlika koje u tom pogledu obilježavaju radno ponašanje i navike seljaka, nasuprot ponašanjima radnika u nekom industrijskom poduzeću. U već spomenutoj knjizi *Kraj seljaka* sadržana su mnoga zanimljiva mjesta i istančane refleksije o ovoj problematici.³

³ Henri Mendras: *La fin des paysans*, Paris, 1967.

Za razliku od organizacije i ritma rada u fabrici, gdje arbitrarno utvrđena satnica — podijeljena na nepromjenljive jedinice tehničkog vremena: minute, sate i osamsatne dane, upravlja početkom i krajem radnog procesa, — u seljaka, međutim, priroda njegova posla upravlja njegovom satnicom. »Na polju, naprotiv, izvršenje posla određuje satnicu, koja je uvijek promjenljiva — s obzirom na napredovanje rada, klimatske prilike i eventualno s obzirom i na umor radnika. Kad je vlasnik posjeda, poljodjelac je ujedno i gospodar svoga vremena: svojevrijeme ustaljuje svoju satnicu i svoj ritam rada. Ova sloboda je uvjetovana atmosferskim prilikama i radom kojega treba obaviti, premda izbor nije vršen svjesno i racionalno svakoga dana. Rad što je započet prethodnoga dana, treba se nastaviti sutradan, i tako se radovi prirodno povezuju jedan s drugim prema redoslijedu koji je diktiran isto toliko prirodom koliko i, usvojenim navikama: svake godine isto, određena livada se kosi poslije neke druge, bez procjenjivanja dozrelosti trave, jer se »uvijek tako činilo«. Početak žetve, košnje ili sjetve često je kolektivno ponašanje... Za vrijeme dugih razdoblja, posebno u jeku rada, iako je gospodar korišćenja svoga vremena, seljak je ustvari podčinjen uobičajenom rasporedu, kojemu se jednako strogo pokorava kao i da nije njegov gospodar. Naprotiv, u trenucima manjeg opterećenja ili relativne dokolice, poljodjelac duboko osjeća svoju slobodu izbora. Da bi se nečim zaposlio, on će provesti više vremena u razmišljanju, ili hranjenju stoke; po volji može »cifirati« držaljke alatki ili popravljati kola, ići u sječu drva, rezati živicu ili čistiti odvodne jarke... Sukcesija 'intenzivnog' vremena (gdje je tenzija u radu ekstremna) i 'ekstenzivnog' vremena (gdje je moguća sloboda i opuštanje) bez sumnje predstavlja karakteristične crte vremenskog ritma u kakvome poljodjelac provodi svoj život«. U tom pogledu — kako ističe autor — poljodjelac je u situaciji koja je bliža situaciji slobodnih ili intelektualnih profesija nego radnika ili činovnika. I koliko god da tehničko i urbano vrijeme postepeno ulazi u njegov život, ono tu nikada neće vršiti istu ulogu kao u industriji.

Ovih nekoliko usputnih napomena trebalo je da ukažu na kompleksnost doživljaja vremena i trajanja kako se oni javljaju u svijesti seoskog čovjeka.

»Raditi kad se hoće i ustajati kad se hoće« — ovaj doživljaj slobode u raspolaganju svojim vremenom ustvari je »sloboda« zasnovana na prisili, »sloboda« kao sublimirani izraz vjekovnog podčinjavanja seljaka prirodnom ritmu njegove okoline i hirovima vanjske prirode.

Tokom dugogodišnjeg iskustva prilagođavajući se prirodnim ciklusima rasta biljaka i životinja koje uzgaja, varijabilnim atmosferskim uvjetima i nejednakom intenzitetu rada prema pojedinim danima, mjesecima i sezonama, tradicionalni seljak ne osjeća potrebu za radnom disciplinom i racionalnošću ponašanja u smislu kako se one nameću industrijskoj sredini. »Jedan dan istog mjeseca, iste sezone u dotičnoj godini, može predstavljati šesnaest sati rada, a slijedeće godine šest ili osam sati bavljenja sitnicama ili brigom oko životinja« — okolnost koja pored ostalog pokazuje kako je teško povući granicu između rada i dokolice i suprotstavljati radnu disciplinu neracionalnom korištenju vremena.

Ovaj, da ga tako nazovemo, zazor od radne discipline, jasno je došao do izražaja i kroz odgovore naših ispitanika.

⁴ Ibid., str. 85—87.

Na postavljeno pitanje o *lošim stranama radničkog zanimanja* oko 18% anketiranih spominje upravo tu temu: »Ima uvijek obavezu i disciplinu; mora da bude točan; vezan je za radno vrijeme; obavezan je svaki dan biti na poslu; mora svakog dana dolaziti na posao; radi preko cijele godine« i sl.

Distribucija slučajeva prema obilježju zanimanja ukazuje na karakteristična odstupanja. Dok se za gornji tip odgovora opredjeljuje svaki osmi starješina domaćinstva koji je stalno zaposlen izvan poljoprivrede, dotle u skupini starješina — čistih poljoprivrednika to čini svaki peti, a u skupini poljoprivrednih radnika čak svaki četvrti ispitanik (vidi tabelu 7). Podatak da među poljoprivrednim radnicima — češće nego među čistim seljacima — nalazimo pojedince koji izražavaju odbojan stav prema zahtjevima radne discipline, vjerojatno je povezan s okolnošću da se ova prelazna kategorija »polutana« po prvi put susreće s takvom disciplinom u uvjetima rada poljoprivrednih organizacija, s uvjetima koji se po prirodi posla ne razlikuju bitno od onih na vlastitom gazdinstvu, zbog čega se i sama disciplina teže podnosi nego što je to slučaj u industrijskoj sredini, s njezinom čvršćom organizacijskom strukturom i općenito uzevši s njezinim povoljnijim radnim uvjetima.

Do sada je bilo govora o percepcijama dobrih strana i nedostataka zanimanja poljoprivrednika u usporedbi sa zanimanjem jednoga tvorničkoga radnika.

Međutim, postavlja se pitanje — kakav je opći socio-profesionalni položaj poljoprivrednika u društvu? Ili još preciznije — kako sami ispitanici doživljavaju svoj vlastiti (kolektivni) položaj u okvirima globalnog društva, s obzirom na položaj drugih društvenih slojeva i profesija?

Zamoljeni da iznesu svoje mišljenje o tome koje društvene grupe odnosno zanimanja imaju u nas danas *najpovoljniji* a koje *najnepovoljniji* društveni položaj, ispitanici su pružili odgovore koji su sažeto prikazani u tabelama 9 i 10.⁵

Prvo što privlači pažnju jest podatak da među društvenim slojevima i zanimanjima kojima pripisuju najpovoljniji status u današnjem društvu, ispitanici ni u jednom jedinom slučaju ne spominju kategoriju poljoprivrednika i manuelnih radnika. Ovamo prije svega spadaju »stručnjaci« i »direktori«, s podjednakom frekvencijom slučajeva, iza kojih slijede općenito ljudi »na visokim položajima«, zatim administracija, i najzad sloj obrtnika. Zanimljivo je pritom spomenuti da su sve navedene kategorije (s izuzetkom jedne koja je i najmanje određena — »ljudi na visokim položajima«, »onaj tko se uhvatio dobrog položaja«) jače zastupljene u skupini stalno zaposlenih izvan poljoprivrede, nego u skupini starješina — čistih seljaka. Vjerojatno se to može pripisati faktoru ličnog iskustva kod ispitanika prve skupine, koji u svakodnevnom životu svojih radnih organizacija na neposredan način doživljavaju i prosuđuju statusne razlike između stručnjaka, direktora i administracije na jednoj strani, i manuelnih radnika na drugoj strani.

⁵ Odgovarali su samo oni ispitanici (N = 213) koji su na prethodno pitanje o postojanju društvenih razlika u nas dali potvrdne odgovore (Smatrate li da danas u našem društvu postoje neopravdana velike razlike među ljudima u pogledu njihova društvenog i materijalnog položaja?).

Tabela 5

*Ako se uspoređi život i rad jednoga poljoprivrednika i jednoga fabričkog radnika, što mislite koje su dobre a koje loše strane ovih dvaju zanimanja?
Dobre strane radničkog zanimanja*

Kategorija odgovora	Ukupno N = 298	Zanimanje anketiranih			
		Poljo- privred- nik N = 134	Radnik izvan poljopr. N = 50	Poljo- privr. radnik N = 16	Ostala zani- manja N = 98
a) Redovita — bolja — sigurna plata odnosno zarada. Redoviti prihodi. Stalni posao — zaposlenje. Osiguran život — staž — penzija.	53,3	57,5	44,0	37,5	55,1
b) Određeno — kraće radno vrijeme. Radi samo 8 sati. Više slobodnog vremena. Manje se radi (bolje živi).	23,5	26,1	24,0	25,0	19,4
c) Lagan — manje naporan posao. Čišći i lakši posao. Lakši je kruh. Lakše se radi.	5,7	3,0	10,0	0,0	8,2
d) Ne zna, nema dobrih strana.	6,7	8,2	10,0	0,0	4,1
e) Sve što nije kodirano naprijed	4,0	2,2	6,0	0,0	6,1
f) Bez odgovora	6,7	3,0	6,0	37,5	7,1

Tabela 6

Dobre strane zanimanja poljoprivrednika

Kategorija odgovora	Ukupno N = 298	Zanimanje anketiranih			
		Poljo- privred- nik N = 134	Radnik izvan poljopr. N = 50	Poljo- privr. radnik N = 16	Ostala zani- manja N = 98
a) Slobodan u rasporedu vremena — nije vezan za vrijeme. Svoj je gospodar. Radi kad hoće i ustaje kad hoće. Radi ljeti, zimi se odmara. Nije vezan ni uz što. Veća sloboda (u radu), i sl.	28,2	29,1	18,0	25,0	32,6
b) Odgovori tipa: Ima dosta svega i ne mora ništa kupovati, ne mora ići na pijacu, kad je godina dobra ima dosta svega, kad radimo dobri smo, i sl.	38,9	39,5	40,0	62,5	33,7
c) Ne zna, nema dobrih strana	15,8	17,2	22,0	0,0	13,3
d) Sve što nije kodirano naprijed i b. o.	17,1	14,2	20,0	12,5	17,3

Tabela 7

Loše strane radničkog zanimanja

Kategorija odgovora	Ukupno	Zanimanje anketiranih			
		Poljo-privred-nik	Radnik izvan poljopr.	Poljo-privr. radnik	Ostala zani-manja
a) Mala plata — zarada. Niska pri-manja. Živi od dinara, i sl.	26,2	24,6	30,0	12,5	28,6
b) Nesigurnost zaposlenja: lako ostane bez posla i sredstava za život, i sl.	16,1	12,7	18,0	37,5	16,3
c) Odgovori tipa: Mora sve za život kupovati, i sl.	9,1	11,2	6,0	6,2	8,2
d) Obaveze koje se tiču radne di-scipline, utvrđene satnice i sl.	18,4	19,4	24,0	12,5	15,3
e) Ne zna. Nema loših strana	6,4	8,9	4,0	6,2	4,1
f) Sve što nije kodirano naprijed	10,1	9,7	8,0	6,2	12,2
g) Bez odgovora	13,7	13,4	10,0	18,8	15,3

Tabela 8

Loše strane zanimanja poljoprivrednika

Kategorija odgovora	Ukupno	Zanimanje anketiranih			
		Poljo-privred-nik	Radnik izvan poljopr.	Poljo-privr. radnik	Ostala zani-manja
a) Manja (slaba) zarada (prihodi). Teško se dolazi do novca, i sl.	13,1	12,7	14,0	6,2	14,2
b) Nesigurnost prinosa — slab urod. Rizik zbog loših vremen-skih prilika i nesigurnosti plas-mana proizvoda.	31,2	39,5	24,0	31,2	23,5
c) Nije osiguran za starost. Nije mu siguran život. Malo zemlje, i sl.	7,7	7,5	6,0	6,2	9,2
d) Težak, naporan rad. Neodređe-no radno vrijeme. Nema slobod-nog vremena. Radi od jutra do sutra.	34,2	29,1	42,0	18,8	39,8
e) Sve što nije kodirano naprijed	5,7	6,0	4,0	0,0	7,1
f) Bez odgovora	8,1	5,2	10,0	37,5	6,1

Tabela 9

Percepcije socijalnog statusa pojedinih društvenih slojeva i zanimanja
Slojevi — zanimanja s najpovoljnijim društvenim položajem

Kategorija odgovora	Total N = 213	Zanimanje anketiranih		
		Poljo- privred- nik N = 91	Radnik N = 56	Ostala zani- manja N = 66
Administracija — činovnici	14,6	15,4	17,9	10,6
Stručnjaci — ljudi s visokom stručnom spremom (liječnici, inženjeri, agronomi i dr. i općenito stručnjaci)	20,6	20,9	23,2	18,1
Direktori	19,7	15,4	21,4	24,2
Odgovori tipa: Ljudi na visokim položajima. Tko se uhvatio dobrog položaja. Rukovodioci. Političari i sl.	17,4	17,6	12,5	21,2
Zanatlije — obrtnici	6,1	5,5	8,9	4,5
Ostala zanimanja	13,1	16,4	8,9	12,1
Ne zna, nema o tome određeno mišljenje i slučajevi b. o.	8,5	8,8	7,2	9,1

Tabela 10

Slojevi — zanimanja s najnepovoljnijim društvenim položajem

Kategorija odgovora	Total N = 213	Zanimanje anketiranih		
		Poljo- privred- nik N = 91	Radnik N = 56	Ostala zani- manja N = 66
Radnici	37,1	29,7	55,4	31,8
Nekvalificirani radnici (izričito)	16,4	10,9	17,9	22,7
Seljaci poljoprivrednici	22,5	36,3	3,6	19,7
Sitni — siromašni seljaci; seljaci s malim posjedom (izričito)	9,9	7,7	12,5	10,6
Ostala zanimanja	8,9	8,8	5,3	12,1
Ne zna, nema o tome određeno mišljenje i slučajevi b. o.	5,2	6,6	5,3	3,0

Odgovori koji se odnose na društvene slojeve i zanimanja s najpovoljnijim socijalnim položajima, obuhvataju uglavnom dvije društvene kategorije: seljake i radnike. Samo u 9% slučajeva spominju se i druga zanimanja, a u 5% slučajeva ispitanici nemaju određeno mišljenje.

Razlike među dvjema skupinama anketiranih ovdje su još mnogo izrazitije nego u prethodnom slučaju. Dok starješine — individualni poljoprivrednici u približno jednakom broju slučajeva pripisuju najnepovoljniji položaj u društvu seljacima (41%) i radnicima (44%), dotle starješine koji su stalno zaposlene izvan vlastitog gazdinstva pripisuju takav položaj mnogo češće radnicima (75%) nego seljacima (16%).

Ako je opravdano pretpostaviti da odgovori ispitanika jedne i druge skupine znače zapravo autopercepciju vlastitog položaja u društvu, moglo bi se zaključiti da su stavovi individualnih poljoprivrednika u tom pogledu manje pesimistički nego stavovi ispitanika koji su po statusu radnici: prvi vide svoj grupni položaj u društvu kao »najnepovoljniji« u 41% slučajeva, a drugi u 75% slučajeva. Osobitu pažnju zaslužuje ovaj posljednji podatak, tj. činjenica da tri četvrtine stalno zaposlenih izvan vlastitog gazdinstva doživljava društveni položaj radnika krajnje pesimistički. Ne govori li takav podatak o njihovu dubokom nezadovoljstvu s ostvarenom društvenom i profesionalnom promocijom? Ili je možda samo još jedan dokaz više neadaptiranosti ove prelazne kategorije seljaka-radnika na novopreuzete uloge!

I neki drugi podaci dopuštaju da zaključujemo o nepovoljnom društvu statusu poljoprivrednika i manuelnih radnika na način kako ga doživljavaju sami ispitanici. U njihovim odgovorima na pitanje — *Možete li navesti zanimanje za koje biste najviše željeli da se njime bave vaši sinovi, odnosno vaše kćeri?* — obe spomenute kategorije zanimanja (uzete zajedno) spominju se u 9% slučajeva za sinove, dok se za kćeri uopće ne spominju!

Detaljan pregled odgovora sadržan je u I. i II. tabeli u prilogu. Odgovori pokazuju da među željenim zanimanjima za sinove — *zanat* predstavlja najbrojnije zastupljenu kategoriju (37% slučajeva), iza koje slijedi kategorija zanimanja s visokom stručnom spremom — liječnik, inženjer, profesor, nastavnik (18% slučajeva).

Različiti zanati se najčešće spominju i za žensku djecu (26% slučajeva, od čega »šnajderica« u 15% slučajeva). Iza njih slijede gotovo podjednako učestale grupe zanimanja: zanimanja s visokom stručnom spremom, te zanimanja učiteljice i medicinske sestre, domaćice, kućanice (između 10% i 11% slučajeva).

Slično pitanje bilo je postavljeno mladim poljoprivrednicima i učenicima završnih razreda osmogodišnje škole u istim seoskim naseljima (N 40), a u okviru proučavanja profesionalne orijentacije mladih na selu. (Pitanje je glasilo: *Pretpostavimo da ćeš, kad se oženiš-udaš, imati dvoje djece. Sto bi im, kao roditelj, savjetovao da postanu u životu?*). Njihove odgovore je zanimljivo spomenuti jer omogućavaju usporedbu roditeljskih aspiracija sa željama njihovih potomaka s obzirom na izbor budućeg zvanja i profesionalnu mobilnost seoske omladine. (Vidi III. i IV. tabelu u prilogu.)

Prilog

Možete li navesti zanimanja za koja biste najviše željeli da se njima bave vaši sinovi, odnosno kćeri?

Tabela I.

Željeno zanimanje za sinove

Kategorija odgovora	Total N = 298	Zanimanje anketiranih		
		Poljo- privred- nik N = 134	Radnik N = 66	Ostala zani- manja N = 98
Zanat (općenito i pojedini zanati)	36,9	34,3	47,0	33,7
Zanimanja s visokom stručnom spremom (liječnik, inženjer, profesor, nastavnik i sl.)	17,8	17,2	22,7	15,3
Tehničar (općenito i pojedine struke)	5,0	3,0	3,0	9,2
Poljoprivrednik — zemljoradnik	6,7	11,2	3,0	3,1
Radnik	2,3	3,0	1,5	2,0
Ostala zanimanja	4,0	5,2	1,5	4,1
Odgovori tipa: nemam djece, već su odrasla, imaju zanimanje, i slučajevi b. o.	27,2	23,1	21,2	25,5

Tabela II.

Željeno zanimanje za kćeri

Kategorija odgovora	Total N = 298	Zanimanje anketiranih		
		Poljo- privred- nik N = 134	Radnik N = 66	Ostala zani- manja N = 98
Krojačica («šnajderica«)	15,4	13,4	24,2	12,2
Zanat (općenito i pojedini zanati)	10,4	10,4	12,1	9,2
Domaćica (kućanica)	10,4	11,2	7,6	11,2
Zanimanja s visokom stručnom spremom (liječnica, inženjer, profesorica, nastavnica i sl.)	11,1	11,2	15,1	8,2
Učiteljica	5,7	6,0	3,0	7,1
Medicinska sestra	5,4	5,2	3,0	7,1
Službenica, da završi školu, i sl.	6,4	4,5	4,5	10,2
Ostala pojedinačna zanimanja	8,7	8,9	1,5	13,3
Odgovori tipa: nemam kćeri, već su udate, i slučajevi b. o.	26,5	29,1	28,8	21,4

Tabela III.

*Pretpostavimo da ćeš, kad se oženiš-udaš, imati dvoje djece. Što bi im, kao roditelj, savjetovao da postanu u životu?
Željeno zanimanje za sinove*

Kategorija odgovora	Ukupno N = 400	Omla- dinci N = 228	Omla- dinke N = 172
Zanatlija (i kvalificirani radnik)	31,6	35,1	26,8
Inženjer, ing. tehnike	13,0	11,4	15,1
Liječnik	12,5	6,6	20,4
Prosvjetni radnik (nastavnik, učitelj, profesor)	5,0	4,4	5,8
Ostala visokoškolska zanimanja	8,2	7,0	9,9
Zanimanja sa srednjom školom	5,5	5,7	5,2
Odgovori tipa: da se školuje, da po želji odabere zanimanje	11,0	13,3	8,1
Poljoprivrednik	1,0	1,8	0,0
Tvornički radnik, radnik	0,5	0,9	0,0
Ostali odgovori	7,7	8,8	6,4
Ne zna, nema mišljenje, i b. o.	4,0	5,3	2,3

Tabela IV.

Željeno zanimanje za kćeri

Kategorija odgovora	Ukupno N = 400	Omla- dinci N = 228	Omla- dinke N = 172
Prosvjetna radnica	18,2	15,3	23,3
Liječnica	10,2	5,7	16,3
Ostala visokoškolska zanimanja	5,2	4,4	5,8
Zanati (krojačica, i dr.)	16,5	16,7	16,2
Zanimanja sa srednjom školom	20,2	21,0	19,2
Odgovori tipa: da se školuje	14,0	17,5	9,3
Domaćica	4,3	5,7	2,3
Radnica	1,5	2,6	0,0
Ostali odgovori	3,3	3,7	3,5
Ne zna, nema mišljenje, i b. o.	6,0	7,4	4,1

Summary

THE FARMER'S RELATION TO LAND AND HIS PERCEPTIONS OF HIS STATUS AND OCCUPATION

In traditional peasant societies land has always been regarded as a unique, exceptional and unequalled asset.

Under the economic, social, legal and political systems on which the autarchic peasant economy with all its traditional and unchanging techniques was based, land had a very high value. At the same time, continual work on one and the same piece of land, the same field, only contributed to this evaluation lending it an emotional and a sentimental aspect.

An investigation carried out by the author was to show, among other things, in what measure this 'sentimental aspect' of the peasant's relation to land is still present among contemporary farmers, in view of the essentially changed social, legal political and economic premises which have determined the position of the private farm in Yugoslavia since the war.

The investigation showed that the emotional attachment to land is a quality of comparatively few heads of the peasant households covered by the enquiry. The number of peasants willing to sell their land varies from one out of eight (12.5%) to one out of two (49.0%) depending on the type of the respective village. Farmers possessing the smallest area of land appear to be least inclined to sell their land in contrast to those with bigger farms.

Considerable departures were also observed according to the type of occupation of the interviewed persons. Comparatively the greatest opposition to the sale of land is shown by what are called 'pure' farmers, and the least by what are called 'pure' workers, with peasants—workers taking a place in between these two groups.

The reasons given by most of the persons covered by the enquiry for being in favour of selling their land suggest the presence of those motivic factors which are generally regarded as playing a decisive role in the deagrarianization process and rural exodus in Yugoslavia in general, — i.e. unfavourable working and living conditions of many farmers and their families, and the attractiveness of the urban way of life and of 'urban' occupations.

However, even when rejecting the idea of giving up farming, most of the persons belonging to this group explained their attitude as resulting from objective circumstances such as the impossibility to earn a living with activity outside their own farms.

For the traditional peasant the idea of land incorporates several values: it means not only the land which he tills and the farm which provides a living for his family, but also his personal occupation and the position he holds in relation to other classes and occupations in society as a whole.

This general hypothesis is supported by the results of the investigation as regards the views and ideas of the interviewed heads of households on the farmer's social and professional status, the characteristics of his occupation, and the occupational future of his children. For these results lead the investigator to try and discover in every major change in the peasant's attitude to land a broader scale of new values and ideas in Yugoslavia's rural communities.

Резюме

ОТНОШЕНИЕ К ЗЕМЛЕ И ПЕРЦЕПЦИИ СТАТУСА И ЗАНЯТИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ РАБОТНИКОВ

В традиционных крестьянских общинах земля всегда являлась единственным и исключительным имуществом без эквивалента.

Вся экономическая, социальная и юридическо-политическая система, в рамках которой существовало автаркическое крестьянское хозяйство со своими традиционными и неизменяемыми техниками, определяла очень высокую стоимость земли. Со своей стороны, постоянная работа на одном и том же участке и на одном и том же поле только еще больше способствовала этой валоризации и придавала ей свою эмоциональную окраску и sentimentalный призыв.

Задача исследования кроме остального показать в какой степени этот «сентиментальный аспект» отношения крестьян к земле оказался в наличии в данный момент между сельскохозяйственными работниками с учетом в высшей степени переменных социальных, юридическо-политических и экономических предпосылок определяющие положение сельского хозяйства в послевоенный период развития в нашей стране.

Анкетные данные показали что эмоциональная привязанность к земле отмечена у относительно незначительного числа собственников и заведующих сельскими хозяйствами. Готовность к продаже собственной земли обнаружена у каждого восьмого (12,5%) собственника и каждого второго (49,0%) в зависимости от характера исследуемых сельских местностей.

У очень мелких землевладельцев эта готовность к продаже собственной земли весьма незначительна и наоборот.

Анкета показала что отступления в зависимости от рода занятий легко отличительны. Относительно самое сильное сопротивление к отчуждению собственности высказалось у собственников — «чистых» сельскохозяйственных работников, а самое у «чистых» рабочих, тогда как сельскохозяйственные работники значатся на месте между этими двумя группами.

Перечисленные в анкете причины, являющиеся предлогом для продажи собственной земли свидетельствуют о наличии тех мотивировочных факторов которые принято считать решающими в процессе деаграризации и рурального массового переселения у нас: с одной стороны неблагоприятные условия работы и жизненная обстановка многих сельскохозяйственных работников и их семейств и, одновременно привлекающее воздействие городского образа жизни и «городских» занятий.

Между тем, и в случае отбрасывания предположения о продаже земли, большинство крестьян принадлежащих этой группе поясняют свое отношение объективными обстоятельствами: невозможностью создать новые жизненные обстоятельства которые обосновывались бы на работе вне собственного хозяйства.

Для традиционного крестьянина в понятии земли содержится больше ценностей в которых заключается не только обрабатываемая почва и хозяйство обеспечивающее существование его семейства но одновременно и его занятие а также и отношение к другим слоям и занятиям глобальном обществе.

В пользу этой общей гипотезы говорят и приведенные результаты анкеты касающиеся отношений и предположений крестьян-собственников об общественно-профессиональном статусу сельскохозяйственных работников, об отличительных характеристиках собственного занятия и о профессиональном будущем их потомков. Они направляют исследователей вскрывать, в каждой более значительной перемене ценностных отношений крестьян к земле, более широкий диапазон измененных ценностей и пониманий в наших руральных средах.